

ISSN 1987-5789

ეკონომიკა და ბიზნესი

ECONOMICS and BUSINESS
ЭКОНОМИКА и БИЗНЕС

სექტემბერი-ოქტომბერი
SEPTEMBER-OCTOBER
СЕНТЯБЬ-ОКТЯБРЬ

2012

შინაარსი

ეკონომიკური თეორია და ეკონომიკური პოლიტიკა

ნოღარ ხაღური, ნაზირა კაკულია. ქართული სამეცნიერო ეკონომიკური სკოლის საერთაშორისო აღიარება	10
მურმან სარციძე. ხელფასი და მასზე მოქმედი ფაქტორები თანამედროვე შრომის ბაზრის პირობებში	45
ლია სპანიძე. პოლიტიკური ფსიქოლოგიის როლი და მნიშვნელობა პოლიტიკურ ქცევაში	65

მიკრო-მაკროეკონომიკა

აპაკი ბაბუღია. საგადასახადო დატვირთვის ოპტიმალური დონის განსაზღვრის პრობლემა ლაფერის „არაკლასიკური“ თეორიის ბაზაზე	77
ურა გომიშვილი. სოციალური დაცვის ევროპული მოდელები	87
ლავით ნერბაძე. მინერალური წყლის რესურსები საქართველოში	107
თამარ კბილაძე. საქართველოს ეკონომიკა საგადასახადო რეფორმის პირობებში	119

მენეჯმენტი. მარკეტინგი. ტურიზმი

იზა ბიბაური. მარკეტინგის სოციალური პასუხისმგებლობა	127
სოფიკო ჯვარციანი. ინვესტიციები საქართველოს ტურიზმში: რეალობა და პერსპექტივები	137

**ქართული სამეცნიერო ეკონომიკური
სკოლის საერთაშორისო აღიარება**

ნოზარ ხაღური

**ივ. ჯავახიშვილის სახ. თსუ-ის სრული პროფესორი,
ნაშობა კაკულია
ასოცირებული პროფესორი**

თანამედროვე ქართული ეკონომიკური სკოლის სათავეებთან იდგნენ ცნობილი ეკონომისტები პროფესორი ფილიპე გოგიანიშვილი და აკადემიკოსი პაატა გუგუშვილი. ქართული ეკონომიკური სკოლის განვითარებაში დიდი წვლილი შეიტანეს აკადემიკოსებმა ვასილ ჩანტლაძემ, ირაკლი მიქელაძემ, ავთანდილ გუნიამ, საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტმა ვალერიან მელქაძემ, რომელთა გვერდით წარმატებით მოღვაწეობდნენ სხვა ცნობილი ქართველი ეკონომისტები. მაგრამ, უმთავრესი ბარიერი, რაც აფერხებდა ქართული ეკონომიკური სკოლის სრულფასოვან განვითარებას, იყო ის, რომ ჯერ ერთი, საქართველო არ იყო დამოუკიდებელი სახელმწიფო, და მეორე, საბჭოთა კავშირში შემავალი რესპუბლიკებისათვის ხელოვნურად თავსმობვეული იყო მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგია, რაც არსებითად ზღუდავდა ეროვნული ეკონომიკური აზრის სრულფასოვან განვითარებას. თუმცა, მოდემენო პერიოდში, როცა ქართული ეკონომიკური სკოლა მარქსისტულ-ლენინური იდეოლოგიისაგან განთავისუფლდა, გარკვეულ იზოლაციასა და “კარნაკეტილობის” სინდრომის ტყვეობაში აღმოჩნდა. პოლიტიკური და იდეოლოგიური მიზეზების გამო ძველი, ყოფილი საბჭოთა სამეცნიერო სივრცე ნაკლებად მიმზიდველი იყო, ხოლო დასავლური სამეცნიერო წრეები გარდამავალი ეკონომიკისადმი ზოგადად, და მით

უფრო საქართველოს ეკონომიკისადმი, დიდ ყურადღებას არ ავღენდნენ.

სამწუხაროდეს ტენდენცია დღემდე სრულად დაძღეუღი არ არის, რასაც მსოფლიო სამეცნიერო წრეებში ქართველ მეცნიერ ეკონომისტთა ნაკლებ ცნობადობა მოწმობს.

ამ ჩაკეტილი სივრცის გარღვევის რეალურად ერთადერთი ინდიკატორი ქართველ მეცნიერთა შრომების საზღვარგარეთულ გამოცემებში ციტირებაა. ამ მიმართულებით ქართული სამეცნიერო სკოლების ნაწილს (მათ შორის, ალბათ, უპირველეს ყოვლისა, ზუსტ, საბუნებისმეტყველო და ადამიანის შემსწავლელ მეცნიერებებში) პრობლემა არც საბჭოთა პერიოდში და არც მის შემდეგ არ ჰქონია, თუმცა, ეკონომიკური სკოლა, ეკონომიკური მეცნიერება, ამ მხრივაც მოწინავეთა რიგებში არ არის. იშვიათია ქართველი მეცნიერ-ეკონომისტი, რომლის ნაშრომები ციტირებულია როგორც ყოფილი საბჭოთა კავშირის, ასევე დასავლურ ან აზიურ მაღალრეიტინგულ (ე.წ. იმპაქტ-ფაქტორიან) სამეცნიერო ჟურნალებსა და მონოგრაფიებში.

ასეთ ვითარებაში აშკარად გამოკვეთილი და საერთო ფონისაგან განსხვავებულია საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემიის წევრ-კორესპონდენტის, ეკონომიკურ მეცნიერებათა დოქტორის, პროფესორ ვლადიმერ (ლადო) პაპავას ნაშრომები, რომელთა ციტირება აქტიურად ხდება როგორც ყოფილი საბჭოთა კავშირის, ასევე აშშ-ის, ევროპის ქვეყნების, ჩინეთის, იაპონიისა და სხვა ქვეყნების ცნობილი ეკონომისტების მიერ.

ბატონი ლადო პაპავა 300-ზე ნაშრომის, მათ შორის 20-მდე მონოგრაფიის ავტორია, მისი წიგნები და სტატიები საქართველოს გარდა, იბეჭდება აშშ-ში, დიდ ბრიტანეთში, რუსეთში, შვედეთში, გერმანიაში, საფრანგეთში, ჰოლანდიაში, იტალიაში, საბერძნეთში, ჩინეთში, თურქეთში, უკრაინასა და აზერბაიჯანში.

გარდა წმინდა თეორიული კვლევებისა, რამაც პროფესორ ლადო პაპავას საერთაშორისო აღიარება მოუტანა (მაგალითად, წარმოების ფაქტორების, ეკონომიკაში ადამიანისეული ფაქტორის, გადასახადების თეორიის და სხვ.), მისი ნაშრომები ეკონომიკის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის, საქართველოს ეკონომიკის შესახებ ასევე დიდი პოპულარობით სარგებლობს უცხოურ გამოცემებსა და უცხოელ მკვლევართა შორის. ეს არცაა გასაკვირი, რადგან ბატონი ლადო უშუალოდ მონაწილეობდა საქართველოში პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის, მაკროეკონომიკური სტაბილურობის მიღწევისა და ეკონომიკის რეფორმირების პროცესში, როგორც საქართველოს ეკონომიკის მინისტრი (1994-2000 წლები). სწორედ მისი უშუალო მონაწილეობით მოხდა საქართველოში ჰიპერინფლაციის მოთოკვა, ეროვნული ვალუტა ლარის შემოღება, ეკონომიკური ზრდის მიღწევა, პრივატიზაცია, ფასების (მათ შორის პურის) რეფორმა და სხვა.

სწორედ ეს განაპირობებს, რომ ბატონო ლადო პაპავას მიერ უკანასკნელი ორი ათეული წლის განმავლობაში შექმნილი 140-ზე მეტი ნაშრომი 422-ჯერაა ციტირებული, საშუალოდ წელიწადში – 18,35-ჯერ; პროფესორ პაპავას h-ინდექსი უდრის 9-ს, ხოლო g-ინდექსი კი – 14-ს¹. ამგვარი მონაცემი არა თუ სხვა ქართველ ეკონომისტებს, არამედ ზოგადად ქართველ მეცნიერებს არც თუ ხშირად აქვთ.

განვიხილოთ საზღვარგარეთ გამოქვეყნებულ უცხოელ ავტორთა² ზოგიერთ ხელმისაწვდომ ნაშრომში პროფესორ ვლადიმერ პაპავას წიგნებსა თუ სტატიებზე არსებული მითითებები.

¹ მონაცემები აღებულია 2012 წლის 1 ივლისის მდგომარეობით, ციტირების ცნობილი სიტემის “Publish or Perish 3”-დან (იხილეთ, http://www.harzing.com/pop.htm?source=pop_3.5.4395).

² წინამდებარე სტატიის მიზნიდან გამომდინარე, მასში ქართველ ავტორთა ნაშრომებში პროფესორ პაპავას წიგნებსა თუ სტატიებზე მითითები არ არის განხილული.

პირველი საერთაშორისო აღიარება ბატონ ლადოს მოუტანმა მისმა ნაშრომმა “A New View of the Economic Ability of the Government: Egalitarian Goods and GNP”, რომელიც 1993 წელს გამოქვეყნდა დიდ ბრიტანეთში ჟურნალ “*International Journal of Social Economics*”-ში (ტომი 20, No. 8). მასში პირველად ეკონომიკურ მეცნიერებაში წამოყენებული და დასაბუთებულია სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარის, როგორც წარმოების ერთ-ერთი ფაქტორის შესახებ მოსაზრება. სწორედ აღნიშნული ნაშრომზე დაყრდნობით დიდ ბრიტანეთში გამოცემული გამოყენებითი ეკონომიკის შესავალი კურსი (მეშვიდე გამოცემა) (Alan Griffiths, and Stuart Wall. *Applied Economics, An Introductory Course*. Seventh edition. London: Longman, 1997) სტუდენტებს წარმოების მესამე ფაქტორის შესახებ პაპავს მოსაზრებას აცნობს. პროფესორ პაპავას მოსაზრებაზე დაყრდნობით დასაბუთებულია, რომ ეროვნული ანგარიშების სისტემის ცვლილება ერთობლივი ეროვნული შემოსავლის 30%-ით ზრდას იწვევს, რადგან სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარი განიხილება, როგორც “წარმოების ფაქტორი”, რომელიც ხელს უწყობს როგორც ეკონომიკური, ასევე სოციალური კეთილდღეობის ზრდას.

გარდა ამისა, ლადო პაპავას ნაშრომები ხშირად ციტირებულია, როგორც ახალი ტერმინების, განმარტებების პირველწყარო. ასე, მაგალითად, ნაშრომში *Syria's Economy and the Transition Paradigm* (სირიის ეკონომიკა და გარდამავალი პერიოდის პარადიგმები), რომლის ავტორებიც არიან სამერ ებოუდი და ფერდინანდ არსლანიანი (Samer Abboud and Ferdinand Arslanian) და გამოქვეყნდა დიდ ბრიტანეთში, წმინდა ენდრიუსის უნივერსიტეტის სირიის კვლევების ცენტრში (University of St Andrews Center for Syrian Studies) 2009 წელს, არის ქვეთავი „რა არის ტრანსფორმაცია“ (გარდამავალი პერიოდი), რომელშიც მითითებულია ბ-ნ ლადო პაპავას კვლევები, კერძოდ, ნაშრომში ვკითხულობთ: (გვ. 5): “...გარდამავალი

პერიოდის ეკონომიკის განმარტების ჩამოყალიბების სირთულე შეჯამებულია პაპავას (2005¹) მიერ, რომელმაც ამ საკითხზე გამოსცა მრავალი ლიტერატურა რუსულ ენაზე. პაპავა განმარტავს გარდამავალ პერიოდს, როგორც დროის იმ მონაკვეთს, როცა უნდა გაკეთდეს გარკვეული ისტორიული არჩევანი (იქვე)”.
ბატონი ლადოს შრომებში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ტრანზიტოლოგიას პოსტკომუნისტურ ტრანსფორმაციას, რასაც როგორც თეორიული, ასევე პრაქტიკული მნიშვნელობა აქვს. მით უფრო, რომ პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესი საქართველოში, როგორც ზემოთ აღვნიშნეთ, უშუალოდ მისი მონაწილეობით მიმდინარეობდა. ამდენად, გასაკვირი არაა, რომ უცხოელი ავტორების განსაკუთრებული ყურადღებას სწორედ მისი კვლევის ეს მიმართულება იწვევს.

რაჯი მატშედიშო (Raji Matshedisho), რომელიც ქეიფთაუნის უნივერსიტეტის ფილოსოფიის დოქტორის კანდიდატი და ვიტსვოტერსრენდის (Witswatersrand) (სამხრეთ აფრიკა) უნივერსიტეტის სოციოლოგიის დეპარტამენტის ლექტორია, თავის სტატიაში “განვითარება და მშვიდობა აფრიკაში” (Development and Peace in Africa), რომელიც ჟურნალ “*African Journal of International Affairs*” (ტომი 8, No. 1&2, 2005, გვ. 105-121), ორჯერ იყენებს ვ. პაპავას სტატიას (Papava V., On the Theory of Post-Communist Transition to Market. *International Journal of Social Economics*, Vol. 32, No. 1/2, pp. 77-97). 117-ე გვერდზე, სადაც მსჯელობაა ცივი ომის შედეგებზე აფრიკის კონტინენტისათვის და 121-ე გვერდზე, სადაც ავტორი ასაბუთებს, რომ ცივი ომის დასრულებამ გააღრმავა ეკონომიკური კრიზისი აფრიკაში

რაჯი მატშედიშო (Raji Matshedisho), რომელიც ქეიფთაუნის უნივერსიტეტის ფილოსოფიის დოქტორის კანდიდატი და ვიტსვოტერსრენდის (Witswatersrand) (სამხრეთ აფრიკა) უნივერსიტეტის სოციოლოგიის დეპარტამენტის ლექტორია, თავის სტატიაში “განვითარება და მშვიდობა აფრიკაში” (Development and Peace in Africa), რომელიც ჟურნალ “*African Journal of International Affairs*” (ტომი 8, No. 1&2, 2005, გვ. 105-121), ორჯერ იყენებს ვ. პაპავას სტატიას (Papava V., On the Theory of Post-Communist Transition to Market. *International Journal of Social Economics*, Vol. 32, No. 1/2, pp. 77-97). 117-ე გვერდზე, სადაც მსჯელობაა ცივი ომის შედეგებზე აფრიკის კონტინენტისათვის და 121-ე გვერდზე, სადაც ავტორი ასაბუთებს, რომ ცივი ომის დასრულებამ გააღრმავა ეკონომიკური კრიზისი აფრიკაში

¹ ნაშრომის ბოლოს მითითებულია ვლადიმერ პაპავას 2005 წელს დიდ ბრიტანეთში გამოცემული სტატია „პოსტკომუნისტური ეკონომიკის საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლის თეორია“ (Papava, Vladimir. (2005). “On the Theory of Post-Communist Economic Transition to Market.” *International Journal of Social Economics*, 32, (1/2), pp.77-97).

და შეასუსტა პოლიტიკური ინსტიტუტები. რ. მატშედიშო აღნიშნავს, რომ პოსტკომუნისტურმა ქვეყნებმა შეძლეს, ხოლო აფრიკა ჩამორჩა ნეკროეკონომიკიდან ვიტაეკონომიკისაკენ გადასვლის პროცესში. თავის მოსაზრებას იგი სწორედ ვ. პაპავას მიერ ჩამოყალიბებული თეორიით ასაბუთებს.

ზლადკო ნედელკო (Zlatko Nedelko, მარიბორის უნივერსიტეტი. ეკონომიკისა და ბიზნესის ფაკულტეტი, მარიბორი, სლოვენია) თავის სტატიის «The Role of Management in Transition Organizations» (მენეჯმენტის მნიშვნელობა გარდამავალ ორგანიზაციებში), ქვეთავში „როგორ გვესმის გარდამავალი პერიოდი“, ოთხჯერ უთითებს ვ. პაპავას ზემოხსენებულ სტატიას.

მანჩესტერის უნივერსიტეტის საერთაშორისო პოლიტიკის ცენტრის სოციალურ მეცნიერებათა სკოლის მკვლევარი სტუარტ შილდსი (Stuart Shields) სტატიაში «Shock Therapy to Sovereignty Paranoia: Neoliberal Reform and Neopopulist Resistance in Poland's Post-Communist Transition» (შოკური თერაპიიდან სუვერენულ პარანოიამდე: ნეოლიბერალური რეფორმა და ნეოპოპულისტური წინააღმდეგობანი პოლონეთის პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პირობებში), სადაც ავტორი საკუთარ მოსაზრებას ანვითარებს ტრანზიტულობასთან დაკავშირებით, წერს: ეს მიდგომა გვთავაზობს მეთოდოლოგიური და სუბსტანციური მიდგომების ცვლილებას (განახლებულ ორიენტაციას) „ტრანზიტოლოგიური კვლევებისათვის“ და იმოწმებს ვ. პაპავას ზემოთ დასახელებულ სტატიას.

გარდა ეკონომიკისა, ბატონი ლადო ბოლო პერიოდში აქტიურად წერს გეოპოლიტიკაზე და მისი ნაშრომები ამ მიმართულებით ასევე დიდი მოწონებით სარგებლობს საქართველოს ფარგლებს გარეთ.

ამ მოსაზრებას ამყარებს აშშ-ში გამოცემული ინდოელი მკვლევარის ანიტა სენგუფთას (Anita Sengupta) ნაშრომი

«Heartlands of Eurasia: The Geopolitics of Political Space» («შუაგული ევრაზია: პოლიტიკური სივრცის გეოპოლიტიკა») (Lanham: Lexington Books, 2009), რომლის 69-ე გვერდზე მოცემულია ამონარიდი ვ. პაპავას წიგნიდან „ცენტრალური კავკასია ცენტრალური ევრაზიის ნაცვლად“ (Vladimer Papava. “Central Caucasasia Instead of Central Eurasia”. *Central Asia and the Caucasus*, 2 (50), 2008): «...მეორე მხრივარგუმენტებმა გაამყარეს მოსაზრება, რომ რეგიონის განსასაზღვრად ტერმინი ცენტრალური კავკასია უფრო სასარგებლო იქნებოდა, ვიდრე “ცენტრალური ევრაზია”. ვლადიმერ პაპავა, საქართველოს სტრატეგიისა და საერთაშორისო ურთიერთობათა კვლევების ფონდის უფროსი მეცნიერი თანამშრომელი, თბილისი, საქართველო, ამბობს, რომ ტერმინი “კავკასია” გამოდინარეობს ორი ურთიერთდაკავშირებული ტერმინიდან - “კავკასია” და “აზია”, რომლებიც წარმოდგენილ უნდა იყვნენ ერთ რეგიონად, რადგან მათ შემადგენელ ნაწილებს აქვთ ბევრი საერთო. შედგება რა ცენტრალური კავკასიის სამი ქვეყნის - აზერბაიჯანის, სომხეთისა და საქართველოს, და ცენტრალური აზიის ხუთი ქვეყნის - ყაზახეთის, ყირგიზეთის, ტაჯიკეთის, თურქმენეთისა და უზბეკეთისაგან, პაპავა აღნიშნავს მათ ურთიერთშემავსებლობას, როგორც ამ დეფინიციის ფეხსაზე მნიშვნელოვანს. ალტერნატივა იქნებოდა ტერმინი “დიდი ცენტრალური კავკასიის” გამოყენება, რომლის შემადგენლობაშიც ავღანეთიც შევიდოდა. ის ამტკიცებს, რომ ეს უფრო ლოგიკური კონცეპტუალიზაციაა, ვიდრე ტერმინი “ცენტრალური ევრაზიის” გამოყენება, რომელიც, მისი აზრით, საბჭოთა ხანის დეფინიციების გაგრძელებას გამოსახავს. ის აღნიშნავს, რომ ტერმინი “ცენტრალური ევრაზიის” გამოყენება უბრალოდ ვერ ახერხებს რეგიონის გეოგრაფიულ აღწერას, ეს არის “რუსეთის იმპერიული ტრადიციების მატარებელი, რომელიც იმ იდეას ეფუძნება, რომ რუსეთი - ევრაზიაა”. ხაზს უსვამს რა იდეას, რომ აუცილებელია ევრაზიული

ნოღარ ხაღური, ნაზირა კაკულია

იდეებიდან გამოსვლას ვერს: “ახლადწარმოქმნილი ტერმინი “ცენტრალური კავკაზია” მხოლოდ რეგიონის იდენტურობას კი არ განსაზღვრავს: ეს არის კონცეპტუალური იდეა ამ ქვეყნების სახელმწიფოებრივი სუვერენიტეტის გაძლიერების ინტერესების შესახებ, რომელიც, პრინციპში, ევრაზიიზმის იდეასა და სულისკვეთებას უპირისპირდება”.

ცენტრალური ფლორიდის უნივერსიტეტის (UCF) პოლიტიკურ მეცნიერებათა ასოცირებული პროფესორის ჰიუმან ა. სადრის (Houman A. Sadri) და ამავე უნივერსიტეტის მაგისტრის ნეთალ ლ. ბიორნსის (Nathan L. Burns) გერმანიაში გამოცემულ სტატიის “The Georgia Crisis: A New Cold War On The Horizon?” (საქართველოს კრიზისი: ახალი ცივი ომი ჰორიზონტზე) (*Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 4:2, Sping, 2010) ქვეთავში - “ამერიკა, ნატო და საქართველო” ლადო პაპავას ნაშრომი (Vladimer Papava. The End of the Frozen Cold War? (გაყინული ცივი ომის დასასრული) *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 3:1, Winter, 2009) მითითებულია ორჯერ. ავტორები მსჯელობენ აგვისტოს ომსა და მის შედეგებზე. განიხილავენ იყო თუ არა ეს ომი საქართველოსა და რუსეთს შორის რეალური კონფლიქტი, თუ ის იყო რუსეთსა და დასავლეთს შორის ცივი ომის გაგრძელების შედეგი, ამ აზრის ბოლოს ავტორები უთითებენ ვ. პაპავას აღნიშნულ სტატიას. ასევე, ქვეთავში “საქართველო – მსხვერპლი თუ ბოროტმოქმედი” (ავტორები განიხილავენ 2004 წლის ვარდების რევოლუციას და მის შემდგომ რეფორმებს), მითითებულია ვ. პაპავასა და მ. თოქმაზიშვილის სტატია: “ევროპელებად გახდომა: ევროკავშირში გაერთიანების საქართველოს სტრატეგია”, რომელიც გამოქვეყნდა აშშ-ის ჟურნალ “პოსტკომუნიზმის პრობლემები” (Vladimer Papava and Michael Tokmazishvili. “Becoming European: Georgia’s Strategy for Joining the EU”, *Problems of Post-Communism*, Vol. 53, No.1, 2006).

ბატონ ლადო პაპავასა და მისი მეგობრის ელდარ

ისმაილოვის ნაშრომი - Ismailov Eldar, and Vladimer Papava. *The Central Caucasus: Essays on Geopolitical Economy*. Stockholm: Ca&CC Press, 2006, გამოყენებულია ჯეისონ ი. სტრეიქსის (Jason E. Strakes) სტატიაში - «ანარქია, იერარქია თუ არცერთი: ნაციონალური უსაფრთხოების ადგილობრივი აზერბაიჯანული კონცეფცია» (Anarchy, Hierarchy or Neither: An Indigenous Azerbaijani Concept of National Security. *Azerbaijan Diplomatic Academy*, 2008/2009), რომელიც დაიბეჭდა აზერბაიჯანის დიპლომატიური აკადემიის 2008-2009 წლის კვლევებში. აღნიშნულ სტატიაში, როდესაც ავტორი განიხილავს აზერბაიჯანის ოკუპაციის საკითხებსა და მის რთულ გეოპოლიტიკას, იგი ეყრდნობა ზემოთ მითითებულ ნაშრომს.

პროფესორ ვ. პაპავას სამეცნიერო მოღვაწეობაში განსაკუთრებული ადგილი უკავია ეკონომიკური მეცნიერების სრულიად ახალი მიმართულების - ნეკროეკონომიკის კვლევას, რომლის ფუძემდებელიც თვითონაა. ნეკროეკონომიკამ დიდი აღიარება მოუტანა ბატონ ლადოს¹, ეს ტერმინი ფართოდ გავრცელდა დასავლურ ეკონომიკურ მეცნიერებაში.

ერთ-ერთი პირველთაგანი, რომელმაც ვ. პაპავას ეკონომიკური კვლევის სრულიად ახალი მიმართულება ფართო ფენებს გააცნო, პიტსბურგის უნივერსიტეტის რუსეთისა და აღმოსავლეთ ევროპის კვლევების ცენტრის ასოცირებული დირექტორი ბობ დონნორუმო (Bob Donnorummo), რომელმაც 2006 წელს ზაგრებში, ეკონომიკისა და ბიზნესის საერთაშორისო კონფერენციაზე გააკეთა მოხსენება «The Political and Economic Complexities of Transition» (გარდამავალი პერიოდის პოლიტიკური და ეკონომიკური სირთულეები), რომელიც იმავე კონფერენციის მოხსენებათა კრებულში გამოქვეყნდა (გვ. 13-27, 2006). სტატიის ავტორს ქვეთავში - “გარდამავალი პერიოდის ასპექტები”, მოჰყავს ჯოზეფ

¹ ტერმინი “ნეკროეკონომიკის” “დაბადებას” უშუალოდ შეესწრო ამ სტატიის ერთ-ერთი თანაავტორი ნოდარ ხაღური.

სტიგლიციის და ბევრი სხვა სკოლის წარმომადგენელთა აზრები გარდამავალი პერიოდის თავისებურებებზე, ე.წ. “ვაშინგტონის კონსენსუსთან” დაკავშირებით. ავითარებს რა აზრს ამ პროგრამის ფუნქციონირებაზე, ის ასევე, ხაზს უსვამს, რომ “ვაშინგტონის კონსენსუსი” ბევრი ქვეყნისთვის მისაღები არ იყო, რაც დასაბუთებულია ვ. პაპავას ნაშრომით (Papava, Vladimir. *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism (Lessons from Georgia)*. New York: iUniverse, 2005).

შავი ზღვის კვლევის საერთაშორისო ცენტრის დირექტორი დიმიტრიოს ტრიანტიპალო (Dimitrios Triantaphyllou) ათენში ვ. პაპავას მიერ 2010 წელს გამოშვებული წიგნის - *The Economic Development Complex in the Black Sea Area: The Impact of the Global Financial and Economic Crisis* (ეკონომიკური განვითარების კომპლექსი შავი ზღვის რეგიონში: გლობალური ფინანსური და ეკონომიკური კრიზისის ზეგავლენა. ათენი: შავი ზღვის კვლევათა საერთაშორისო ცენტრი (BSEC), 2010) წინასიტყვაობაში ეკონომიკური და ფინანსური კრიზისის მასშტაბებისა და მისი გავლენის გააზრებაში წიგნის მნიშვნელობას უსვამს ხაზს. იგი მსჯელობს ვ. პაპავას მიერ გამოქვეყნებულ ნაშრომებზე და ძალიან მაღალ შეფასებას აძლევს მას, როგორც მეცნიერსა და პრაქტიკოსს.

მაღკოლმ ვორნერი, ვინსენტ ედვარდსი, გენნადიჯ პოლანსკი, დანიელ პუკო და ინგ ჯუ (Malcolm Warner, Vincent Edwards, Gennadij Polonsky, Danijel Pucko and Ying Zhu), წიგნში - “მენჯემენტი გარდამავალ ეკონომიკაში: ბერლინის კედლიდან ჩინეთის დიდ კედლამდე (*Management in Transitional Economies, From Berlin Wall to the Great Wall of China*). London: Routledge Curzon, 2005), ფართოდ იყენებენ პროფესორ ვ. პაპავას მოსაზრებებს. კერძოდ, წიგნის მეორე თავში - ქვეყნები და რეგიონული კვლევები (108-ე გვერდზე) ავტორები ავითარებენ მოსაზრებას იმის შესახებ, რომ

ეკონომისტთა თვალსაზრისით, კომუნისტური რეჟიმის ნგრევა, იშვიათი გამონაკლისებით, საერთაშორისო სტანდარტებთან შეუსაბამო იყო (Papava V. (2002). "Necroeconomics – The Theory of Post-Communist Transformation of an Economy". *International Journal of Social Economics*, 29, 10: 796). ისინი წერენ, რომ "ასეთი ტიპის ეკონომიკა ხასიათდება, როგორც "მკვდარი" ეკონომიკა, ანუ "ნეკროეკონომიკა" (იქვე). ავტორთა აზრით, ახალი ცვლილებები იდენტიფიცირებულია და გამოაშკარავებულია ის მექანიზმები, რომელიც საშუალებას მისცემს ამ ქვეყნებს "ავტომატური რეჟიმით" აღმოფხვრან ნეკროეკონომიკა, "მკვდარი" საწარმოები და გადაერთონ საბაზრო ეკონომიკაზე, სადაც "ნეკროეკონომიკა" შეიძლება "ვიტაეკონომიკად" ტრანსფორმირდეს (იქვე: 803).

ვ. პაპავას ნეკროეკონომიკას ეყრდნობა ჩიჰლის (Chihlee) ტექნოლოგიური ინსტიტუტის (ბანხიაო, თაიპეი, ტაივანი) მარკეტინგისა და ლოჯისტიკის მართვის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი იუ-ჩინ პენგი (Yu-chin Pang) თავის ნაშრომში - *Latecomer Advantage and Environment Kuznets Curve Hypothesis in Central and Easter Europe and New Independent States* (დაგვიანებული უპირატესობები და კუზნეცის მრუდის პიპოთეზასთან დაკავშირებული გარემოებანი ცენტრალურ და აღმოსავლეთ ევროპასა და ახალ დამოუკიდებელ ქვეყნებში). (Banciao, Taipei County, Taiwan: Chihlee Institute of Technology, 2005). ნაშრომის ერთ-ერთ თავში (Economic Grows, Industrialization) "ეკონომიკური ზრდა, ინდუსტრიალიზაცია", რომელშიც მსჯელობაა ცენტრალური და აღმოსავლეთ ევროპის, ასევე, ახალი დამოუკიდებელი ქვეყნების რეორიენტაციის საკითხებზე და ამ გარდამავალ ქვეყნებში ეკონომიკური სისტემის საბაზრო კაპიტალიზმზე გადასვლაზე, ავტორი ეყრდნობა ვ. პაპავას 2002 წლის ზემოხსენებულ სტატიას.

ანალოგიურად, პროფესორ პაპავას მოსაზრებებს აქტიურად იყენებენ შოტლანდიელი პროფესორი მარტინ

მიანტი, გერმანელი პროფესორი იან დრაჰოკოუპილი (Martin Myant, Jan Drahoukoupil), აშშ-ში გამოქვეყნებულ ერთობლივ მონოგრაფიაში *Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe and Central Asia* (გარდამავალი ქვეყნების ეკონომიკა: პოლიტიკური ეკონომია რუსეთში, აღმოსავლეთ ევროპასა და ცენტრალურ აზიაში) (Hoboken: John Wiley&Sons, 2011). კერძოდ, ქვეთავში “Russia: From Vouchers to Oligarchs” (რუსეთი: ვაუჩერებიდან ოლიგარქებამდე, გვ. 249), სადაც მსჯელობაა ყოფილი საბჭოთა ქვეყნების აქტივებზე, ავტორები იმეწმებენ ვ. პაპავას 2005 წელს აშშ-ში გამოქვეყნებულ მონოგრაფიას – *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism (Lessons from Georgia)*. ამ ნაწილში, ავტორები საზგასმით აღნიშნავენ, რომ “დსთ-ის ქვეყნებშს შორის აქტივები ძალიან დანაწევრებული იყო. ეს საქართველოსთვისაც იყო დამახასიათებელი. ამ ქვეყნის ყოფილი ეკონომიკის მინისტრის მიერ, ყველაფერი ის, რაც მიღებული იყო მემკვიდრეობით ცენტრალიზებული საგეგმო სისტემისაგან, განიხილებოდა, როგორც ზედმეტი ტვირთი, რომელიც ზღუდავდა ზრდის შესაძლებლობებს”.

ჟურნალში *Perspectives in Business* (Vol. 4, No. 2, 2007), რომელსაც ოსტინში (ტეხასი, აშშ) წმინდა ედუარდის უნივერსიტეტი (St. Edward’s University) გამოსცემს, დაბეჭდილ სტატიაში - “The Industrial Revolution and Modern Global Business” (“ინდუსტრიული რევოლუცია და თანამედროვე გლობალური ბიზნესი”), ავტორი, ამ უნივერსიტეტის პროფესორი ჯოზეფ ე. პლუტა (Joseph E. Pluta) საზს უსვამს, რომ პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში წარმოებულ საქონელთა უმეტესობა, არ იყო კონკურენტული საერთაშორისო სტანდარტების მიხედვით, დაბალი ხარისხისა და/ან მაღალი ფასების გამო. ამგვარი არაეფექტიანი ეკონომიკის საბაზრო სისტემაზე ტრანსფორმაცია არ იქნება სრულყოფილი, სანამ მეწარმეები არ მიაღწევენ მსოფლიოში კონკურენტუნარიანი საქონლის

ხარისხის დონეს და ამ მოსაზრების გასამყარებლად იმოწმებს ვლადიმერ პაპავას 2002 წელს დაბეჭდილ ხსენებულ სტატიას - “Necroeconomics – The Theory of Post-Communist Transformation of an Economy“.

როგორც ზემოთ აღინიშნა, პროფესორ ვლადიმერ პაპავას შრომების დიდი ნაწილი ეკონომიკაში ადამიანისეული ფაქტორის როლს ეხება. ამ მიმართულებით მისი კვლევები ასევე ფართოდაა ციტირებული მსოფლიოს წამყვანი მეცნიერების მიერ. მაგალითად, თურქი ისმაილ ოზსი (Ismail Ozsoy) თავის სტატიაში - «Human Transformation in the Transition Economies: The Case of Georgia» (“ადამიანის ტრანსფორმაცია გარდამავალ ეკონომიკაში: საქართველოს მაგალითი”), რომელიც 2006 წელს დიდ ბრიტანეთში გამოქვეყნდა ჟურნალში - *Journal of East-West Business* (Vol. 12, No. 4), მადლობას უხდის პროფესორ ვლადიმერ პაპავას, საქართველოს ეკონომიკის ყოფილ მინისტრს, რომელმაც წვლილი შეიტანა მისი ნაშრომის სრულყოფაში, შეისწავლა ის და ავტორი უზრუნველყო მნიშვნელოვანი მასალებითა და მიმართულებებით. აღნიშნულ გამოკვლევაში გამოყენებულია პროფ. პაპავას ორი ნაშრომი: Papava, Vladimer and Elene Chikovani, eds. “Georgia: Economic and Social Challenges of the Transition”. *Problems of Economic Transition*, November/December, 1997, და უკვე ხსენებული სტატია “Necroeconomics – The Theory of Post-Communist Transformation of an Economy”.

მოცემულ ნაშრომში განხილულია ჰომო-ტრანსფორმატიკუსის (Homo Transformativus) თეორია. გარდამავალ პერიოდში სხვადასხვა ტიპის ადამიანი არსებობს. ესაა ჰომო-ტრანსფორმატიკუსი, ანუ ჯერ სრულად არშემდგარი ჰომო-ეკონომიკუსი. ავტორის ხაზს უსვამს, რომ ცნობილი ეკონომისტი და საქართველოს ეკონომიკის მინისტრი გარდამავალი პერიოდის განმავლობაში, ვლადიმერ პაპავა მიიჩნევს, რომ მბრძანებლურ-ადმინისტრაციული

ეკონომიკიდან ბაზარზე ორიენტირებულ ეკონომიკაზე გადასვლა ჰომო-სოვეტიკუსის ჰომო-ეკონომიკუსად, რაც შეიძლება მოკლე დროში ტრანსფორმაციას მოითხოვს.

საბოლოოდ, ტრანსფორმაციის დასაწყისში, არსებობს ადამიანის ტიპი, რომელიც ერთი მხრივ, ცდილობს გამოიჩინოს საკუთარი ინიციატივა და საკუთარი ინტერესების შესაბამისად იმოქმედოს, მეორე მხრივ, შიშით შესცქერის მთავრობას და მისგან დახმარებისა და დაცვის იმედი აქვს. ამგვარად, საბაზრო ეკონომიკაზე ტრანსფორმაციის დასაწყისში, გამოჩნდა სხვა ტიპის ადამიანი, რომელიც ავითარებს ჰომო-ეკონომიკუსის თვისებებს, მაგრამ ჯერ კიდევ სრულად არ გათავისუფლებულა ჰომო-სოვეტიკუსის თვისებებისგან. მსგავსი ტიპის ადამიანი, ვ. პაპავას შეფასებით, ჰომო-ტრანსფორმატიკუსია. ამ ტიპის ეკონომიკას (როგორც ეს ზემოთ არაერთხელ ავღნიშნეთ) ვ. პაპავამ „მკვდარი“ ეკონომიკა, ანუ „ნეკროეკონომიკა“ უწოდა.

როგორც სახელწოდება მიგვანიშნებს, ჰომო-ტრანსფორმატიკუსი უნდა იყოს გარდამავალი პერიოდის ადამიანი და როგორც ვ. პაპავა მსჯელობს, საბაზრო ეკონომიკაზე გადასვლა, ჰომო-ტრანსფორმატიკუსის ჰომო-ეკონომიკუსად გარდაქმნას და ასევე მეწარმეების სოციალური კლასის ჩამოყალიბებას მოითხოვს. ეს კლასი წარმოადგენს საშუალო და მცირე ბიზნესს და სხვა დამოუკიდებელ პროფესიებს. აუცილებელი იყო შექმნილიყო ახალი პროფესიების წარმომადგენლები - მენეჯერები, ბროკერები, დილერები და სხვ. ეს საბაზრო ეკონომიკისა და ბიზნესმენის ფენომენისთვის უმნიშვნელოვანესია. პაპავას მსჯელობა ეყრდნობა ა. სმითის რაციონალური ეკონომიკური ადამიანის ცნებას, რომელიც სარგებელს პროდუქტიულად იყენებს და საკუთარი ინტერესებით ფიქრობს, მისი საქციელი მეწარმეთა კლასის ფსიქოლოგიაზეა დამყარებული. მას შემდეგ, რაც სამეწარმეო პროცესი „მოკვდა“ და გვიანდელ

საბჭოთა დროს პრობლემატურ საკითხად იქცა, ვ. პაპავას ტერმინის „ნეკროეკონომიკის“ გამო, ეკონომიკური ადამიანის მოდელისგან მოელოდნენ, რომ ის პოსტსაბჭოთა ქვეყნებში პრობლემის დროებით გადაჭრას შეძლებდა, მსოფლიო სტანდარტების შესაბამისი საქონლისა და მომსახურების წარმოებით, და ამგვარად, „წარმოების“ პრობლემა მსგავს ქვეყნებში ამ ტიპის ადამიანის საშუალებით შეიძლებოდა გადაჭრილიყო.

არ ეთანხმებიან რა ვ. პაპავას, რომელიც ამტკიცებს, რომ ჰომო-ტრანსფორმატიკუსი გარდამავალ ეკონომიკაში უნდა გადაიქცეს ჰომო-ეკონომიკუსად, სოციალური და ქცევითი მეცნიერებები, ისევე როგორც ბევრი ჰეტეროდოქსული ეკონომიკური სკოლა, ჰომო-ეკონომიკუსის ნაცვლად, ადამიანის სხვა ტიპებს გვთავაზობენ.

აბელ პოლესე (Abel Polese) ედინბურგის უნივერსიტეტიდან (შოტლანდია) 2010 წელს ინტერნეტში განთავსებულ სტატიაში “Privatization, Marketization and the Private-Public Dichotomy. The limits of Post-Socialist Transitions: Some Lessons from Ukraine (1991-2009)” (“პრივატიზაცია, მარკეტიზაცია და კერძო-საჯარო დიქოტომია. პოსტსოციალისტური ტრანსფორმაციის შეზღუდვები: „უკრაინის გაკვეთილები (1991–2009)“, გამოყენებულია ვლადიმერ პაპავასა და ნოდარ ხაღურის აშშ-ში გამოქვეყნებული სტატია “On the Shadow Political Economy of the Post Communist Transformation: An Institutional Analysis” (“პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის ჩრდილოვანი პოლიტიკური ეკონომია: ინსტიტუციური ანალიზი”), *Problems of Economic transitions*, Vol. 40, No. 6. ნაშრომში აღნიშნულია, რომ არაფორმალური ეკონომიკა ადამიანთა პასუხია განსაზღვრულ ეკონომიკურ და პოლიტიკურ კონტექსტზე. არაფორმალური ტრანსაქციები ეკონომიკური კრიზისის ან მთავრობის არაკომპეტენტური დამოკიდებულების შედეგად შესაძლოა გაიზარდოს, მაგრამ ისინი „სახელმწიფო-მოქალაქის“

ურთიერთობებს განეკუთვნება. სოციალური მოძრაობები და მასობრივი პროტესტი საშუალებაა, რომლითაც შესაძლოა ხალხის უთანხმოების შესახებ მთავრობის ინფორმირება მოხდეს, თუმცა, არაფორმალური ეკონომიკის ფართო სტრუქტურით წარმოჩენა გვიჩვენებს, რომ მათაც გააჩნიათ პოტენციალი გამოხატონ უთანხმოება, ლოკალურ დონეზე, კონკრეტულ დროს, მთავრობის მიერ მიღებულ ზომებზე (რაც ვერ განხორციელდა). არაფორმალური ტრანსაქციები, მიუხედავად იმისა, ეროვნული კანონმდებლობით ის კანონიერად ითვლება თუ უკანონოდ, საშუალებას აძლევს ადამიანებს თავი გადაირჩინონ იმ გარემოში, რომელშიც სახელმწიფო მარცხდება. კონტრაბანდისტობას შეუძლია დაარღვიოს მონოპოლია, რომელიც შექმნილი იყო პოლიტიკოსებთან დაახლოებული ბიზნესმენის საამებლად.

აბელ პოლესიე (Abel Polese) თავის კიდევ ერთ სტატიაში - “Border-Crossing as a Strategy of Daily Survival: The Odessa-Chisinau Elektrichka” (“ადმოსავლეთ ევროპის მიმოხილვის ანტროპოლოგია, საზღვრის კვეთა, როგორც ყოველდღიური თვითგადარჩენის სტრატეგია: ოდესა-კიშინიოვის ელექტრიჩკა”), რომელიც 2006 წელს გამოქვეყნდა სოციალურ მეცნიერებათა უმაღლესი სკოლის (პარიზი, საფრანგეთი) ჟურნალში *Anthropology of East Europe Review* (ადმოსავლეთ ევროპის ანტროპოლოგიის მიმოხილვა) (Vol. 24, No. 1, Spring) ეყრდნობა ვ. პაპავასა და ნ. ხაღურის ზემოხსენებულ სტატიას. ავტორი მიუთითებს, რომ “როგორც, პაპავამ და ხაღურმა აღნიშნეს, კომუნისტურ ქვეყნებში საზღვრების კონტროლი მკაცრი იყო, თუმცა კონტროლი ძირითადად, პოლიტიკურ და კრიმინალურ საქმიანობებს ეხებოდა (როგორიცაა, ნარკოტიკებითა და იარაღით ვაჭრობაში მონაწილეობა). ქვეყნებში, სადაც უკვე მოხდა პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაცია, მსგავსი ტიპის კონტრაბანდული ქმედებები შეიცვალა – უფრო მეტად ეს ჩვეულებრივ კო-

მერციულ საქონელს ეხება, რამაც, წლების განმავლობაში, საბჭოთა ეკონომიკას თავისი დადი დაასვა. პოსტსაბჭოთა ქვეყნებს შორის უზარმაზარი მოცულობის ვაჭრობა იყო. უკანონო ვაჭრობის შემთხვევები, როგორც ინდივიდუალური არასოციალური მისწრაფება, ხშირად ისჯებოდა. ზოგჯერ, მას პოლიტიკურ მნიშვნელობასაც ანიჭებდნენ, როგორც ეს ხრუშოვის დროს მოხდა, როდესაც კორუფციის მასშტაბები გაიზარდა. ასევე, ბრეჟნევის დროს, უკანონო ვაჭრობა იგნორირებული იყო, როგორც ეკონომიკისთვის „მომგებიანი“. სურათის უფრო გასართულებლად, არსებობს პოლიტიკური და ეკონომიკური ფუნქციები, რომელსაც ახორციელებს საგარეუბნო მატარებელი, ე.წ. “ელექტრიკა”. პაპავა და ხაღური აღნიშნავენ, რომ პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში, მათ შორის, ვინც თავის თავს მეწარმეებს უწოდებენ, ბევრი ყოფილი მმართველი კომუნისტური პარტიის წარმომადგენელი და ყოფილი დირექტორია, რომელთა ქმედებებში ძნელია რაიმე თვისება იპოვო, რომელიც დასავლური ტიპის მეწარმეებს ახასიათებს. მათ შეუძლიათ მოიძიონ პოლიტიკური ღობი, რათა თავისი საქმიანობისთვის ხელსაყრელი პირობები მიიღონ; და მათ შეუძლიათ ქვეყანაში კონკურენცია შეაფერხონ იმის გათვალისწინებით, რომ კონკურენციას შეუძლია „მათ“ ბაზრებზე“, სადაც დომინირებული იყო „მათი“ „მხარდაჭერილი“ საქონელი, ხარისხიანი პროდუქციის შემოსვლას შეუწყოს ხელი, კონტრაბანდისტები ამ შეუსაბამობას შემდგენიარად პასუხობენ – შემოაქვთ დაბალი ხარისხის საქონელი და მომხმარებელს უზრდიან არჩევანს, რითაც არღვევენ „მხარდაჭერილი“ საქონლის ეკონომიკას, რომელიც ადგილობრივი მეწარმეების მიერ იმართებოდა.

უკრაინა—მოლდოვას საზღვრის უკრაინის მხარეს, ყველაფერი შედარებით მშვიდადაა. პოლონეთში კონტრაბანდისტების წარმატება თუ საბაჟო ოფიცრების ხასიათსა და საქონლის რაოდენობაზეა დამოკიდებული, აქ ყველაფერი

ნოღარ ხაღური, ნაზირა კაკულია

უფრო მარტივად და ფასით განისაზღვრება. აღინიშნა, რომ, ვიდრე დასავლურ სამყაროში ქრთამი ნიშნავს ქმედებებს, რასაც კანონი კრძალავს, პოსტსაბჭოთა შემთხვევაში, უმეტეს შემთხვევაში, ქრთამი სრულიად კანონიერი ქმედებების განსახორციელებლად გაღებული”.

ავტორს ვ. პაპავასა და ნ. ხაღურის სტატიიდან რამდენიმე ციტატა მოჰყავს, რომლითაც ამყარებს საკუთარ მოსაზრებებს.

“პაპავას და ხაღურის განმარტებით (მხარდაჭერილი საქონელი) დაბალი ხარისხის, არასტანდარტული და სახიფათო საქონელიც კი არის... ამ ფსევდოსაქონლის დაბალი ფასებით შეთავაზებით ისინი (ბიზნესმენები) ბაზრის მნიშვნელოვან ნაწილს იზიდავენ და მომხმარებელთა ინტერესების სახიანოდ, დიდ შემოსავლებსაც იღებენ.

“პაპავა და ხაღური აღნიშნავენ, რომ მსგავსი მეწარმეები კონკურენციას და მომხმარებლის კეთილდღეობას ზიანს აყენებენ. „ჯანსაღ“ საბაზრო გარემოში მათ ან ფასები უნდა დასწიონ ან წარმოებული საქონლის ხარისხი გააუმჯობესონ. სამწუხაროდ, ამ მოსაზრებას ძალიან ცოტა პოსტკომუნისტი ბიზნესმენი იზიარებს. უფრო მარტივია, დაარწმუნო ხელისუფლება მკაცრი პროტექციონისტული პოლიტიკა („ჩინეთის დიდი კედელი“ უნდა აღმართო), გაატაროს და გასამართლებლად, პატრიოტიზმის მოტივები გამოიყენო”.

პროფესორ ვლადიმერ პაპავას შრომებში განსაკუთრებული ადგილი უკავია საგადასახადო პოლიტიკას, გადასახდის განკვეთისა და საგადასახადო შემოსავლების ურთიერთდამოკიდებულებას. პროფესორმა პაპავამ არაერთი ნაშრომი მიუძღვნა ამ თემას და მსოფლიოში ცნობილი ეკონომისტების ყურადღების ცენტრში აღმოჩნდა ლაფერის მრუდის მისეული ინტერპრეტაცია.

მარიო პულჯიკი (Mario Puljic) თავის სტატიაში - “The Application of the Laffer Curve Approach in the Problem of Indebtedness”

(“ლაფერის მრუდის მიდგომის გამოყენება დავალიანების პრობლემის დროს”), რომელიც 2006 წელს ვენაში (ავსტრია) გამოქვეყნდა ევროპის ინსტიტუტში (Europainstitut, Seminar Paper) იყენებს ვ. პაპავას ნაშრომს Papava V. On the Laffer Effect in Post – Communist Economies (ლაფერის ეფექტის შესახებ პოსტკომუნისტური ქვეყნების ეკონომიკაში). რობლემს ოფ ცონომიკ თრანსიტიონ, Vol. 45, No. 7, 2002.

მართო პულჯიკი თავის ნაშრომში ეყრდნობა ვ. პაპავას ინტერპრეტაციას, როდესაც აღწერს ლაფერის მრუდს. კერძოდ ის ლაფერის მრუდის არსს ხსნის ვ. პაპავას ნაშრომის გამოყენებით.

პულჯიკი ვ. პაპავას მოსაზრებებზე დაყრდნობით ასკვნის, რომ “კრიტიკის მიუხედავად, რომელიც დამკვიდრებულია ერთმანეთთან კონკურენციაში მყოფ სხვადასხვა ეკონომიკურ სკოლაში, დასტურდება, რომ როგორც მინიმუმ - აშშ-სთვის საგადასახადო განაკვეთი არ იყო კრიტიკულ დიაპაზონში, მაგრამ იმყოფებოდა მაქსიმალური წერტილის ქვევით. გადასახადების შემცირებას, შესაბამისად, თითქმის ლოგიკურად, ლაფერის მოდელის მიხედვით, საგადასახადო შემოსავლების შემცირებამდე უნდა მივეყვანეთ”.

ბატონი ლადო პაპავას მოსაზრებები ფართოდაა გამოყენებული ცნობილი რუსი მკვლევარის, პროფესორ ევგენი ბალაცკის ნაშრომებში, მათ შორის (Евгений Балацкий, Наталья Екимова. Налогово-Бюджетная политика и экономический рост (საგადასახადო-საბიუჯეტო პოლიტიკა და ეკონომიკური ზრდა) *Общество и Экономика*, No. 4-5, 2011). რუსი ავტორები პირდაპირ მიუთითებენ ქართულ ეკონომიკურ სკოლაზე და პროფესორ პაპავას წვლილთან ერთად პროფესორ იური ანანიაშვილისა და გიორგი ლოლაძის შედეგებზეც მიაჩნებენ.

უდავოდ ლოგიკურია, რომ საერთაშორისო სამეცნიერო და კვლევით ორგანიზაციებში ძალიან დიდ მნიშვნელობას

ანიჭებენ პროფესორ ვლადიმერ პაპავას კვლევებს საქართველოს შესახებ. ეს გასაგებიცაა, რადგან ბატონი ლადო ექვსი წელი იყო საქართველოს ეკონომიკის მინისტრი და მისი მინისტრობის პერიოდში იქნა მიღწეული მაკროეკონომიკური სტაბილურობა ეკონომიკის ლიბერალიზაციის მიმართულებით გადაიდგა პირველი სერიოზული ნაბიჯები და რაც მთვარია, დაიწყო საქართველოს ეკონომიკის ინსტიტუციური მოწყობის პროცესი, რომელიც საქართველოს ეკონომიკის ევროპული ტიპის ეკონომიკად ჩამოყალიბებას ისახავდა მიზნად. გარდა ამისა, ბატონი ლადო საქართველოს პარლამენტის წევრი იყო და საკანონმდებლო ორგანოდან აკვირდებოდა ეკონომიკურ და არა მხოლოდ ეკონომიკურ, რეფორმებს.

2010 წელს დიდ ბრიტანეთში გამოიცა შვედი მკვლევარის პერ გარტონის (Per Gahrton) წიგნი *Georgia: Pawn in the New Great Game* (საქართველო: დიდი თამაშის მძევალი) (London: Pluto Press). წიგნში მრავლადაა პროფესორ პაპავას სხვადასხვა ნაშრომზე მითითება. ყველაზე სშირად კი მითითებული ლადო პაპავასა და არჩილ გეგეშიძის ერთობლივი სტატია - “Post-War Georgia Pondering New Models of Development” (“ომისშემდგომი საქართველო ახალი მოდელის გააზრებაში”) ელექტრონულ ჟურნალში (*Central Asia-Caucasus Analyst*, Vol. 11, No. 1, January 14, 2009). ამ სტატიაში ავტორები განიხილავენ საქართველოს შემდგომი განვითარების სამ გზას – ფინურს, სერბიულსა და კვიპროსულს, და უპირატესობას ამ უკანასკნელს ანიჭებენ. საინტერესოა, რომ ეს სტატია მითითებულია მარკუს რენდის (Marcus Rand) 2010 წელს აშშ-ში გამოცემულ წიგნშიც *Rhetoric in the American and Cuban Palaver on Human Trafficking* (რიტორიკა ამერიკა-კუბის მოლაპარაკებებში ადამიანებით ვაჭრობის საკითხებში), რომელიც უშუალოდ საქართველოს საკითხებს არ ეხება.

ჰიუმან ა. სადრის (Houman A. Sadri) 2010 წელს აშშ-ში გამოქვეყნებულ წიგნში - *Global Security Watch – the Caucasus*

States (გლობალური უსაფრთხოების მონიტორი – კავკასიის სახელმწიფოები) (Santa Barbara, CA: Praeger) გამოყენებულია ვლადიმერ პაპავას მიერ 2007 წელს თურქეთში არასამთავრობო ორგანიზაცია TEPAV-ის მიერ გამოცემული სტატია “On the Essence of Economic Reforms in Georgia, or How European is the European Choice of Post-Revolution Georgia?” (“საქართველოში ეკონომიკური რეფორმების არსის შესახებ, ანუ რამდენად ევროპულია პოსტრევოლუციური საქართველოს ევროპული არჩევანი?”) და მიხეილ თოქმაზიშვილთან ერთად დაწერილი ზემოხსენებული სტატია - “Becoming European: Georgia’s Strategy for Joining the EU”.

ბატონი ლადო პაპავას ნაშრომები კარგად აქვს შესწავლილი ფრანგ მკვლევარს ეველინე ბაუმანს (Eveline Baumann). მან თავის ნაშრომში “Post-Soviet Georgia: the Rocky Path towards Modern Social Protection” (“პოსტსაბჭოთა საქართველო: კვლევანი ბილიკი თანამედროვე სოციალური დაცვის მიმართულებით”), რომელიც 2010 წელს გამოიცა ბუდაპეშტში (უნგრეთი) სერიით - «Social Policy and the Global Crisis» (“სოციალური პოლიტიკა და გლობალური კრიზისი”), გამოიყენა ვ. პაპავას აშშ-ში 2009 წელს გამოქვეყნებული სტატია - “The “Rosy” Mistakes of the IMF and World Bank in Georgia” (“საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მსოფლიო ბანკის “ვარდისფერი” შეცდომები საქართველოში”). *Problems of Economic Transition*, Vol. 52, No. 7.

ვ. პაპავას ზემოხსენებული მონოგრაფია - *Necroeconomics: The Political Economy of Post-Communist Capitalism* გამოყენებული აქვთ ვალერიე ბიუნსა (Valerie Bunce) და შარონ ლ. ვოლჩიკს (Sharon L. Wolchik) თავის ნაშრომში *Transnational Networks, Diffusion Dynamics, and Electoral Revolutions in the Post-Communist World* (ტრანსნაციონალური ქსელები, გავრცელების დინამიკა და საარჩევნო რევოლუციები პოსტკომუნისტურ სამყაროში) (Department of Government, 204, White Hall, Cornell

University, Ithaca, NY 14853, USA, The Elliott School of international Affairs, The George Washington University, 1957 E street, NW, Washington, DC 20052, USA). კერძოდ, ვ. პაპავას წიგნი მითითებულია ქვეთავში: „საარჩევნო რევოლუციების გამოგონება“, სადაც აღწერილია 2003 წლის ნოემბრის საპარლამენტო არჩევნების შემდგომი პერიოდი. ავტორები ასკვნიან, რომ ქართულმა ოპოზიციამ თავისი კამპანია რეგიონში წინა საარჩევნო რევოლუციებს მორგო, რაშიც ფონდ “ღია საზოგადოებასაც” აქვს წვლილი შეტანილი, რომელმაც უზრუნველყო ქართველებისათვის სერბიული გამოცდილების გაზიარება.

საქართველოს როლს სუამის ქვეყნებს შორის და ევროპისა და აზიის დამაკავშირებელ სატრანსპორტო მაგისტრალის მნიშვნელობას ეძღვნება სამუელ ლუსაკის (Samual Lussac) ნაშრომი - “The Baku-Tbilisi-Kars Railroad and its Geopolitical Implications for the South Caucasus” (“ბაკო-თბილისი-ყარსის რკინიგზა და მისი გეოპოლიტიკური შედეგები სამხრეთ კავკასიისათვის”), რომელიც 2008 წელს გერმანიაში დაიბეჭდა ჟურნალში: *Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 2(4), Autumn. ქვეთავში: „ახალი წვლილის შეტანა სამხრეთ კავკასიაში გეოპოლიტიკური ღერძის ფორმირებაში“, გამოყენებულია ვლადიმერ პაპავას ნაშრომი - “On the Role of the “Caucasian Tandem” in GUAM” (“კავკასიური ტანდემის როლი სუამ-ში”), *Central Asia and Caucasus*, No. 3-4, 2008.

აღნიშნულ სტატიაში, ვ. პაპავას ზემონახსენებ ნაშრომზე დაყრდნობით, ავტორი ასკვნის, რომ აზერბაიჯანი და საქართველო, რომლებიც წარმოდგენილია, როგორც სუამის „კავკასიური ტანდემი“, ცდილობს წინააღმდეგობა გაუწიოს რუსეთის ჰეგემონიას პოსტსაბჭოთა სივრცეში.

საქართველოსა და გლობალურ ფინანსურ კრიზისს ეხება მარკო გიულის (Marco Giuli) 2009 წელს გერმანიაში გამოქვეყნებული სტატია - “Georgia and the Systemic Impact of the Financial Crisis” (“საქართველო და ფინანსური კრიზისის

სისტემური გავლენა”) (*Caucasian Review of International Affairs*, Vol. 2(4), Summer), რომელშიც გამოყენებულია აშშ-ში გამოქვეყნებული ვ. პაპავას ორი ნაშრომი: 1) “The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Georgia” (“ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანის მილსადენი: შედეგები საქართველოსათვის”), *The Baku-Tbilisi-Ceyhan: Oil Window to the West* (ბაქო-თბილისი-ჯეიჰანი: ნავთობის ფანჯარა დასავლეთისაკენ გაღებული), eds. Frederick Starr and Svante E. Cornell, (Uppsala: Uppsala University, 2005), და 2) “Post-war Georgia’s Economic Challenges” (ომისშემდგომი საქართველოს ეკონომიკის გამოწვევები). *Central Asia-Caucasus Institute Analyst*, November 26, 2008.

სტატიაში, ვ. პაპავას მოცემულ შრომებზე დაყრდნობით, აღწერილია საქართველოს ეკონომიკაზე მიმდინარე პროცესების ზეგავლენა, განსაკუთრებული აქცენტი გადატანილია როგორც მსოფლიო კრიზისის, ასევე რუსეთ-საქართველოს ომის ზეგავლენაზე.

უკანასკნელ წლებში მსოფლიო საზოგადოების ყურადღება მიმართულია საქართველოსაკენ, რომელშიც მსოფლიოში გამეფებული ძირითადი მიმართულებისაგან განსხვავებული (“სინგაპურისა და შვეიცარიის ნაზავი”) სახელმწიფო შენდება.

ამ მიმართულებით ერთ-ერთი საინტერესოა ჯოელ ლაზარუსის (Joel Lazarus) ნაშრომი *Neo-Liberal State Building and Western ‘Democracy Promotion’: the Case of Georgia* (ნეოლიბერალური სახელმწიფო მშენებლობა და დასავლეთის მხრიდან “დემოკრატიის წახალისება”) (Prepared for delivery at the 2010 SGIR 7th Pan-European Conference on International Relations, Stockholm, Sweden, September 9-11, 2010, St. Anthony’s College, University of Oxford), რომლის მომზადებისას გამოყენებულია ვლადიმერ პაპავას 2006 წელს აშშ-ში გამოქვეყნებული სტატია “The Political Economy of Georgia’s Rose Revolution” (საქართველოს ვარდების რევოლუციის პოლიტიკური ეკონომია). *Orbis, A Jour-*

nal of World Affairs, Vol. 50, No. 4). აღნიშნულ ნაშრომში დეტალურადაა გაანალიზებული დამოუკიდებელი საქართველოს ნაბიჯები სახელმწიფოს მშენებლობის, დემოკრატიზაციის პროცესის მიმართულებით, ამ პროცესში მნიშვნელოვანი იყო დასავლელი დონორების დახმარებები. სწორედ აღნიშნული დახმარებების, მათ შორის ომის შემდგომი დახმარებების გამოყენების ეფექტიანობის ანალიზისას და დასავლელი დონორების დემოკრატიზაციის მიმართულებით წამოყენებული მოთხოვნების და მათი შესრულების ანალიზისათვისაა გამოყენებული ვ. პაპავას სტატია.

ვარდების რევოლუციის შემდგომი საქართველოს შესახებ საინტერესო ნაშრომია ოქსფორდის უნივერსიტეტის პროფესორის ს. ნეილ მაკფარლენის (S. Neil Macfarlane) ნაშრომი *Post-Revolutionary Georgia on the Edge?* (პოსტრევოლუციური საქართველოს ზღვარზე) (Chatman House, Briefing Paper, Russia and Eurasia Programme | March, 2011), რომელშიც გამოყენებულია ვლადიმერ პაპავას ორი სტატია: “Foreign and Domestic Factors Behind Georgia’s High Inflation Rate” (“საქართველოში მაღალი ინფლაციის გარე და შიგა ფაქტორები”), *Georgia Today*, Issue 548, February, 2011 და ზემოხსენებული “The “Rosy” Mistakes of the IMF and World Banks in Georgia”.

ნაშრომში განხილულია საქართველოს ეკონომიკაში მიმდინარე პროცესები 2003-2008 წლებში, ომის შემდგომი პროცესები საქართველოს ეკონომიკურ და პოლიტიკურ ცხოვრებაში. აღნიშნულ ნაშრომში ბატონი ვ. პაპავას მოსაზრებები გამოყენებულია კორუფციასთან ბრძოლის გამოცდილების აღწერისას და ხელისუფლებაში მყოფი პირების არაპროფესიონალიზმზე მსჯელობისას.

საქართველოს შესახებ საინტერესო კვლევა ჩაატარა ოსკარ პარდომ (Óscar Pardo) ბირმინგემის უნივერსიტეტიდან (დიდი ბრიტანეთი) ნაშრომში “Literature Review on the Relations between the EU and Georgia” (“ევროკავშირსა და საქართველოს

შორის ურთიერთობათა შესახებ ლიტერატურის მიმოხილვა”) (Observatori de Politica Exterior Europea”, EUPROX – Coordination, Internationalisation and Europeanisation in the Proximity of the European Union, European Research Institute Department of Political Science and International Studies, University of Birmingham). მასზე მუშაობისას, ოსკარ პარდომ გამოიყენა ვ. პაპავას სტატიები: “The Georgian Economy: From ‘Shock Therapy’ to ‘Social Promotion’” (“საქართველოს ეკონომიკა: ‘შოკური თერაპიიდან’ ‘სოციალურ სტიმულირებამდე”), *Post-Communist Economies*, Vol. 8, No. 2, 1996, ზემოსხენებული “The Political Economy of Georgia’s Rose Revolution”, და ასევე მიხელ თოქმაზიშვილთან ერთად დაწერილი ზემოსხენებული “Becoming European: Georgia’s Strategy for Joining the EU Problems of Post-communism”. ნაშრომში გაანალიზებულია ევროკავშირ-საქართველოს ურთიერთობების შესახებ არსებული ლიტერატურა, ასევე ევროკავშირისა და საქართველოს ურთიერთობები 2000 წლამდე და მის შემდეგ, და ეკონომიკისა და პოლიტიკური ცხოვრების ცალკეული სფეროები (მაგალითად, ვაჭრობა, ენერგეტიკა, გარემოს დაცვა, მიგრაცია, მმართველობა, საგარეო და თავდაცვითი პოლიტიკა). ნაშრომი ფართოდ ეყრდნობა ვ. პაპავას შრომებს. ავტორი აღნიშნავს, რომ “ვლადიმერ პაპავამ, შეიძლება ითქვას, საქართველოს ეკონომიკის ყველაზე მნიშვნელოვანმა ანალიტიკოსმა, გამოსცა რამდენიმე მოკლე და სერიოზული მიმოხილვა საქართველოს ეკონომიკის ევოლუციაზე”. ავტორი ფართოდ იყენებს ვ. პაპავს შრომებს ენერგეტიკული პროექტების დახასიათებისასაც. განსაკუთრებით კი, რუსული სახელმწიფო ენერგოკომპანიის მიერ საქართველოს ენერგეტიკული ბაზრის სრულმასშტაბიანი კონტროლის შესახებ.

ვარდების რევოლუციის შემდგომ პროცესებზე საკმაოდ საინტერესოა ქრისტიან ტიმის (Christian Timm) ნაშრომი - *Neopatrimonialism by Default. State politics and Domination in Georgia after the Rose Revolution* (ნეოპატრიმონიალიზმი მიჩქმალვით.

სახელმწიფო პოლიტიკა და დომინირება საქართველოში ვარდების რევოლუციის შემდეგ), (GIGA German Institute of Global and Area Studies, Hamburg, 23 August 2010). ამ ნაშრომში გამოყენებულია ვ. პაპავას აშშ-ში გამოქვეყნებული სტატია “Georgia’s Macroeconomic Situation before and after Rose Revolution” (საქართველოს მაკროეკონომიკური სიტუაცია ვარდების რევოლუციამდე და მის შემდეგ). *Problems of Economic Transition*, Vol. 48, No. 4, 2005. ქრისტიან ტიმი, ვლადიმერ პაპავას სტატიაზე დაყრდნობით აყალიბებს საქართველოში ჩრდილოვანი ეკონომიკისა და კორუფციის მასშტაბების შესახებ საკუთარ მოსაზრებებს.

პროფესორ ვლადიმერ პაპავას ნაშრომების აღიარებასა და მნიშვნელობაზე ის რეცენზიებიც მეტყველებს, რომლებიც საზღვარგარეთ იბეჭდება და დიდი რეზონანსი აქვს. ერთ-ერთი პირველი ასეთი რეცენზია გამოქვეყნდა ავსტრიაში ჟურნალ *Economic Systems Research, Journal of the International Input-Output Association* (Vol. 4, No. 4, 1992), რომლის ავტორი ა. ჟეგო (A. Szegő) დაწვრილებით განხილავს ვ. პაპავას მონოგრაფიას «საზოგადოებრივი წარმოების ეფექტიანობა და დარგთაშორისი მოდელები» (თბ., გამომც. “მეცნიერება”, 1988, რუსულ ენაზე) და ასკენის, რომ წიგნი პროდუქტიულობის იდეის გარშემო ტრიალებს. პროდუქტიულობა - Input-Output სტატიკური მოდელით მოითხოვს, რომ არსებობდეს მთლიანი გამოშვების არაუარყოფითი ვექტორი X , რომლისთვისაც საბოლოო პროდუქტი $Y=(I-A)X$ არაუარყოფითია. ეს კარგად შესწავლილი მოდელი დამოკიდებულია A მატრიცის სტრუქტურაზე. მოდელში მწარმოებლურობის რამდენიმე აუცილებელი და/ან საკმარისი პირობაა ფორმულირებული: ჰოუკინს-საიმონის, პერონ-ფრობენიუსის, ბროუერ-სოლოუს და სხვ. პირობები. წიგნის მთავარი ღირსებაა ის, რომ მასში პროდუქტიულობის კონცეპცია განვრცობილია გაფართოებულ და დინამიკურ (input-Output) მოდელებზე.

საქონლიანი თეორია და საქონლიანი პოლიტიკა

დიდი გამოხმაურება მოჰყვა ვ. პაპავას წიგნს *Necroeconomics: The Political Economy of Post-communist Capitalism: Lessons from Georgia*, რომელიც 2006 წელს გამოქვეყნდა აშშ-ში. ერთ-ერთი რეცენზია, რომელიც ეკუთვნის სტივენ ჯონსს, მაშინვე პოლიოკის კოლეჯიდან, გამოქვეყნდა ამერიკულ ჟურნალ - *Russian Review*-ში (Vol. 65, Issue 3). რეცენზენტი წერს, რომ წიგნში განხილულია პოსტკომუნისტურ საზოგადოებაში ტრანსფორმაციასთან დაკავშირებული მრავალფეროვანი საკითხები, დაწყებული საგადასახადო სისტემიდან და პოლიტიკური რეფორმებიდან, დამთავრებული საერთაშორისო საფინანსო ორგანიზაციების როლისა და პრივატიზაციის პოლიტიკით. ვ. პაპავა ერთ-ერთი საუკეთესოდ ინფორმირებული ეკონომისტია საქართველოში და ასევე, საქართველოს ეკონომიკის ყოფილი მინისტრია. ეს აძლევს მას შესაძლებლობას განიხილოს პრაქტიკული პრობლემები, რაც პოსტკომუნისტურ ქვეყნებში დასავლური ზოგადი ეკონომიკური თეორიების განხორციელებას უკავშირდება. პროფესორი პაპავა საერთაშორისო სავალუტო ფონდისა და მისი მიზნების მხარდამჭერია, მაგრამ საქართველოში მისი გამოცდილება მნიშვნელოვანი კრიტიკისკენ უბიძგებს. ის არ ემხრობა ფონდის მაკროეკონომიკური სტაბილიზაციის მოდელის ზოგიერთ კომპონენტს, როგორცაა კანონები გადასახადებისა და გაკოტრების შესახებ, რაც არ ითვალისწინებს იმ ინსტიტუციურ თავისებურებებს, რასაც ის პოსტკომუნისტურ კაპიტალიზმს უწოდებს. ამ კონტექსტით, ის ავითარებს თავის თეორიას ნეკროეკონომიკის შესახებ. ნეკროეკონომიკის თავისებურებების განხილვის გარეშე, მაგალითად, სტანდარტული საგადასახადო მოდელები, მარცხისთვისაა განწირული. ნეკროეკონომიკა (მკვდარი ეკონომიკა), როგორც თვითონ უწოდებს, ვიტაეკონომიკის (ცოცხალი ეკონომიკის) საწინააღმდეგოა, რაც პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის

სახელმწიფოების კულტურული და ინსტიტუციონალური მახასიათებელია. მბრძანებლური ეკონომიკის ნარჩენები, რაც პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის “რეტინაზეა” მიბმული და ხელს უწყობს სისტემის სახელმწიფოზე დამოკიდებულობას, სამრეწველო ფირმების ვალების ზრდას და კორუფციას. ზოგიერთი ახალი მეწარმე კერო სექტორში ვითარდება, მაგრამ უმეტესობა ბიზნესმენებისა, როგორც პაპავა უწოდებს, ჰომო ტრანსფორმატიკუსის ფსიქოლოგიას ინაწილებს. ჰომო ტრანსფორმატიკუსი (ჰომო სოვიეტკუსის საპირისპირო) დახასიათებულია მზარდი სამეწარმეო ინსტიტუტების ნაკრებით (კარგი ნაწილი) და მბრძანებლური ეკონომიკიდან დარჩენილი დამოკიდებულებით. ამ უკანასკნელს, ის ჩრდილოვანი ეკონომიკისადმი მიდრეკილებისკენ, მთავრობასთან ახლო ურთიერთობის და გადასახადებისგან თავის არიდებისკენ უბიძგებს.

ამ წიგნის ღირსებაა ის, რომ ავტორი პრობლემის აღწერის შემდეგ, გადაჭრის გზებსაც გეთავაზობს. კორუფციასთან დაკავშირებით ის გვახსენებს, რომ მიზეზები ეკონომიკურია; კორუფციის წინააღმდეგ მანიფესტაციების მოწყობა შედეგებს არ მოიტანს. ამ პრობლემის გადაჭრა, პირველ რიგში, დამოკიდებულია ძირითადი კაპიტალის აკუმულაციის ღვაწლიზაციაზე. მაკროეკონომიკურ სტაბილურობასა და კერძო საკუთრების სამართლიან დაცვაზე. ის განსაკუთრებული ძალაუფლების მქონე ანტიკორუფციული ორგანოების შექმნის წინააღმდეგია, რამდენადაც, მისი პირადი გამოცდილებით, მსგავსი ორგანოები სუსტ სახელმწიფოებში, როგორც საქართველო, საფრთხეს უქმნის კანონიერ ბიზნესს, ხელს უწყობს კაპიტალის საზღვარგარეთ გადინებას და თვითონაც კორუფციული სააგენტო ხდება.

წიგნის ბოლო ნაწილი საქართველოს ეძღვნება და ილუსტრირებულია ბევრი პრობლემა, რომლის შესახებაც უფრო ზოგად დონეზე წინა თავებში იყო მსჯელობა.

1989 წლიდან საქართველოში გატარებული რეფორმების აღწერის შემდეგ, ის განიხილავს საქართველოს მთავრობისა და საერთაშორისო სავალუტო ფონდის ურთიერთობას. მიუხედავად იმისა, რომ მკაცრად აკრიტიკებს ამ უკანასკნელის სტერეოტიპულ დამოკიდებულებას საქართველოს მიმართ, ის მაინც ფიქრობს, რომ საქართველოსთვის ფონდი სტრატეგიულ პარტნიორად უნდა დარჩეს. ბოლო ნაწილში ავტორი აფასებს „ვარდების რევოლუციის“ გავლენას, რომლის დინამიკურობა შეზავებულია გაფრთხილებასთან რევოლუციური ამბიციების შესახებ. ის შიშობს, რომ ამბიციებმა შესაძლოა მიგვიყვანოს კორუფციისა და არაკანონიერების ახალ ფორმებამდე.

რეცენზენტს შენიშვნები აქვს წიგნის მიმართ, თუმცა, ასკვნის, რომ ეს მნიშვნელოვანი წიგნია - ინოვაციური, კრიტიკული და კონკრეტული რეკომენდაციების შემცველი. ნებისმიერი პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის სწავლებისას ამ წიგნის წაკითხვა სასარგებლო იქნება.

ამავე წიგნზე საინტერესო რეცენზია ინგლისურ და რუსულ ენებზე 2007 წელს გამოქვეყნდა შვედეთში, ჟურნალში - *Кавказ и Глобализация* (Том 1, Вып. 2), სათაურით - “Посткоммунистический капитализм и переходная культура в Грузии” (“პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმი და გარდამავალი კულტურა საქართველოში”), რომლის ავტორებია მიჩიგანის უნივერსიტეტის (აშშ) პროფესორი მაიკლ დ. კენედი (Michael D. Kennedy) და იმავე უნივერსიტეტის მაგისტრანტი ელიზაბეტ იგენი (Elizabeth Igen).

რეცენზიაში ვკითხულობთ, რომ წიგნი წარმოგვიდგენს პოსტკომუნისტური ეკონომიკის გარდაქმნათა შესახებ პოლიტიკურ და ეკონომიკურ ხედვას, სადაც განსაკუთრებული ყურადღება ექცევა საქართველოში მიმდინარე ტრანსფორმაციას. ასევე, კრიტიკულადაა განხილული საბჭოთა ეკონომიკური სისტემის მარქსისტული ხედვა; პოსტკომუნისტური ეკონომიკის ტრანსფორმაციის შესახებ

სხვადასხვა თეორია; ნეკროეკონომიკა “შკვდარი ეკონომიკის” შესასწავლად, სადაც საქონელს აღარ გააჩნია თავისი ბაზარი, რადგან ის შეუსაბამოა საერთაშორისო სტანდარტთან და ვერ ასრულებს ფუნქციებს დაბალი ხარისხის და/ან მაღალი ფასების გამო; პოსტკომუნისტური კაპიტალიზმის ჩრდილოვანი პოლიტიკური ეკონომიის ინსტიტუციური საფუძვლები; ბაზრების თანასწორობის თეორია და მისი როლი პოსტკომუნისტური ტრანსფორმაციის პროცესში; სახელმწიფოს ეკონომიკური უნარი და გადასახადების გარეშე ეკონომიკის მოდელი; პოსტკომუნისტურ ეკონომიკაში ლაფერის ეფექტი; საგადასახადო ფედერალიზმი; პოსტკომუნისტური ქართული ეკონომიკა და რეფორმების ძირითადი შედეგები; საქართველოს ეკონომიკის ტრანსფორმაციის პროცესში სსფ-ის ჩართულობა 1991 წლიდან 2003 წლამდე; საქართველოს ეკონომიკის პრე- და პოსტ-რეველუციური მდგომარეობა და ა.შ.

განსაკუთრებით უნდა აღინიშნოს საერთაშორისო ეკონომიკის ინსტიტუტის (ვაშინგტონი, კოლუმბიის ოლქი) მთავარი მეცნიერ-თანამშრომლის ანდერს ასლუნდის (Anders Åslund) რეცენზია, რომელიც 2006 წელს ჯერ ამერიკულ ჟურნალ *The International Economy Magazine*-ში გამოქვეყნდა, ხოლო შემდეგ ითარგმნა და 2007 წელს ჟურნ. “ეკონომიკა და ბიზნესში” (№ 1) გამოქვეყნდა. იმის გათვალისწინებით, რომ ეს რეცენზია ქართულადაა თარგმნილი და გამოცემული, მასზე აქ ყურადღებას აღარ შევანერებთ.

უზბეკეთში, რუსულ ენაზე 2003 წელს ვ. პაპავას წიგნზე - *Международный валютный фонд в Грузии: Достижения и ошибки* (Тбилиси: Империял, 2001), გამოქვეყნდა დადებითი რეცენზია ჟურნ. “*Экономический Вестник Узбекистана*”, რომლის ავტორია ემდ. პროფესორი ალიშერ რასულევი (Алишер Расулев), უზბეკეთის მეცნიერებათა აკადემიის ეკონომიკის ინსტიტუტის დირექტორის მოადგილე.

ზემოთ უკვე აღვნიშნეთ, რომ პროფ. ვ. პაპავას კვლევების სფერო გაფართოვდა გეოპოლიტიკური საკითხებით. ამ მიმართულებით გამოქვეყნებულ ნაშრომთა შორის, ერთ-ერთი საინტერესოა მონოგრაფია - *The Central Caucasus: Problems of Geopolitical Economy*, რომელიც ვლადიმერ პაპავამ და ელდარ ისმაილოვა ერთობლივად შექმნეს და აშშ-ში 2008 წელს გამოქვეყნდა (New York: Nova Science Publishers, 2008). ამ მონოგრაფიაზე იან კიუნცლის (Jan Künzl) რეცენზია გამოქვეყნდა გერმანულ ჟურნალში – “*Caucasian Review of International Affairs*” (Vol. 3 (1), Winter, 2009).

რეცენზიის თანახმად, კავკასიის რეგიონის გეოპოლიტიკური მნიშვნელობის ზრდასთან ერთად, სულ უფრო აქტუალური ხდება ღრმად იქნეს შესაწავლილი მისი პოლიტიკური, სოციალური და ეკონომიკური საზღვრები. წიგნში “ცენტრალური კავკასია: გეოპოლიტიკური ეკონომიკის პრობლემები”, ელდარ ისმაილოვს და ვლადიმერ პაპავას სურთ კავკასიაზე, როგორც ეკონომიკურ რეგიონზე შეცვალონ ხედვები. ეფუძნებიან რა თეზას იმის შესახებ, რომ ეკონომიკური ინტეგრაცია აუცილებლობაა, განსაკუთრებით გლობალიზაციის პირობებში, ისინი იკვლევენ თანამედროვე კავკასიის ეკონომიკური ადგილის პერსპექტივებს. გეოეკონომიკური პოტენციალის დაწვრილებითი შეფასება და კავკასიის სუბრეგიონების პრობლემები ამ შეფასების ერთგვარ ფონს წარმოადგენს.

ავტორები პირველ რიგში, კავკასიის გეოპოლიტიკურ რუკას ადგენენ და რეგიონს წარმოადგენენ, როგორც სამი ძირითადი ნაწილისგან შემდგარს: ჩრდილოეთ კავკასია, რომელიც მოიცავს რუსეთის ფედერაციის ავტონომიურ ფორმირებებს, ცენტრალურ კავკასიას, რომელიც შედგება საქართველო, სომხეთი და აზერბაიჯანისაგან და სამხრეთ კავკასია, რომელიც თურქეთის და ირანის პროვინციებისგან შედგება, რომლებიც საქართველოსა და აზერბაიჯანს

ესაზღვრება. ეს ნაწილები, ერთიანობაში წარმოჩენილია, როგორც ბუნებრივი რეგიონი, რომელსაც საერთო ინტერესები გააჩნია და ინტეგრაციული პროცესების მონაწილეა. სანამ ჩრდილოეთ კავკასია და სამხრეთ კავკასია შეზღუდულია საშუალოვადიანი ინტეგრაციის პროცესში მონაწილეობით, ავტორები, ფოკუსირებას ახდენენ ცენტრალურ კავკასიაზე. სომხეთის მონაწილეობაც შეზღუდულია მიმდინარე ტერიტორიული კონფლიქტის გამო აზერბაიჯანთან, მთიან ყარაბახთან დაკავშირებით.

დარჩა საქართველო და აზერბაიჯანი, რომელთაც საერთო ეკონომიკური ინტერესები გააჩნიათ, და შესაბამისად, სასურველია გააძლიერონ თანამშრომლობა. ამასთან დაკავშირებით, ავტორების თანახმად, თბილისისა და ბაქოს კავშირს შეუძლია გახდეს კავკასიის ინტეგრაციის პროცესის ბირთვი. კერძოდ, მათი ეკონომიკური ფუნქცია, როგორც გეოგრაფიულად დამაკავშირებლის – დასავლეთსა და ცენტრალურ აზიას შორის, ისევე, როგორც რუსეთს, ირანსა და თურქეთს შორის, ქმნის შესაძლებლობას, განვითარდნენ სატრანსპორტო და სავაჭრო ცენტრად. ცენტრალური კავკასიის გეოეკონომიკური ხელსაყრელი სიტუაცია დამატებით სიძლიერეს იძენს იმით, რომ აზერბაიჯანი ფლობს კასპიის ზღვის უზარმაზარი რესურსების წილს.

წიგნი, თავისი არასტანდარტული გეოეკონომიკური მიდგომებით, ავსებს სიცარიელეს, რაც კავკასიის კვლევების კუთხით არსებობს. ავტორების წინადადება კავკასიის ახალი და ფართო პერსპექტივების შესახებ, დამაინტრიგებელი, ხოლო ამ მნიშვნელოვანი რეგიონის პოტენციალის შეფასება - ძალზე ფასეული.

სამწუხაროდ, კავკასიის გეოეკონომიკაზე საინტერესო ფოკუსირება, ამავდროულად წიგნის ყველაზე დიდი სისუსტეა. კავკასიის რეგიონი ხასიათდება არაცხადი გეოსტრატეგიული უსაფრთხოების სტრუქტურით. გაყინული

კონფლიქტები, რუსეთის არაცხადი ამბიციები რეგიონის მიმართ, ისევე როგორც ნატოსა და ევროკავშირის არამდგრადი დამოკიდებულება, ცხადყოფს, რომ კავკასიაში გეოსტრატეგიული სიტუაცია ჯერ არ დარეგულირებულა. სანამ სიტუაცია არ შეიცვლება, კავკასიის გეოეკონომიკური პოტენციალი ვერ განვითარდება. რუსეთსა და საქართველოს აგვისტოს ხუთდღიანმა ომმა და შემდგომში აფხაზეთისა და სამხრეთ ოსეთის ოკუპაციამ და დე-ფაქტო გამოყოფამ ცხადი გახადა, რომ ეს ფაქტი ცენტრალურ როლს თამაშობს რეგიონის განვითარების პოტენციალის ნებისმიერ შეფასებაში.

წიგნის ხარვეზია ის, რომ ავტორები სომხეთს უგულბებლყოფენ. ავტორები სწორად შენიშნავენ, რომ სომხეთი-აზერბაიჯანის კონფლიქტი მთიანი ყარაბახის გარშემო და დამოკიდებულება თურქეთთან, სომხეთისთვის დაბრკოლებაა კავკასიის ინტეგრაციის პროცესში მონაწილეობის მისაღებად. მაგრამ, სწორედ ეს გარემოება წარმოაჩენს მის მნიშვნელობას პრობლემების გადაწყვეტის პროცესში, რამდენადაც კავკასიის რეგიონს გაუჭირდება ინტეგრირება ასეთი დაძაბულობის ფონზე.

ამ კრიტიკული შენიშვნის მიუხედავად, წიგნი რეკომენდებულია, როგორც კავკასიის გეოგრაფიული და ეკონომიკური სტრუქტურის ზოგადი მიმოხილვის წყაროდ, განსაკუთრებით აზერბაიჯანსა და საქართველოსთან მიმართებით. ოპტიმისტური მომავლის სცენარში, სადაც რეგიონის გეოსტრატეგიული პრობლემები მოგვარებული იქნება, წიგნის ხედვა კავკასიის თანამედროვე ეკონომიკურ აღვივლებას დაკავშირებით, შესაძლოა, ძალიან მიმზიდველი გახდეს.

ამ წიგნის ქართული ვერსია 2007 წელს გამოიცა თბილისში გამომცემ. “დიოგენე“-ს მიერ. წიგნთან ერთად ითარგმნა ჯონს ჰოპკინსის უნივერსიტეტთან არსებული

ნოღარ ხაღური, ნაშირა კაკულია

ცენტრალური აზიისა და კავკასიის ინსტიტუტისა და აბრეშუმის გზის შესწავლის პროგრამის ხელმძღვანელის, პროფესორი ს. ფრედერიკ სტარის რეცენზია. იმის გათვალისწინებით, რომ ეს წინასიტყვაობა ქართულადაა თარგმნილი და გამოცემული, მასზე აქ ყურადღებას აღარ შევანერებთ.

განხილული რეცენზიები, ასევე ვ. პაპავას ნაშრომების მითითება ცნობილი უცხოელი მკვლევარების ნაშრომებში, მნიშვნელოვანია ქართული ეკონომიკური სკოლის მსოფლიოსათვის გაცნობისა და საერთაშორისო სამცნიერო სივრცეში ინტეგრაციისათვის. ამასთან, ხაზგასმით უნდა აღინიშნოს, რომ პროფ. ვ. პაპავა კვლავაც მრავალმხრივ, საინტერესო, აქტიურ სამეცნიერო მოღვაწეობას ეწევა, ასევე ღიად, პირდაპირ და საფუძვლიანად აფიქსირებს პოზიციებს ეკონომიკური პოლიტიკის შესახებ და პოპულარიზაციას უწევს როგორც მთლიანად საქართველოს, ასევე ქართულ ეკონომიკურ სკოლას (მის ნაშრომებში ხშირადაა მითითებული სხვა ქართველი ეკონომისტების ნაშრომები), რომლის გამოკვეთილი ლიდერი თავად არის.